

Moment populizmu

Ivan Krastev

Písané pre K&K

„Svet prenasleduje príznak – príznak populizmu. Pred desaťročím, keď sa nové národy stávali nezávislými, bolo otázkou – koľko z nich sa vyberie na púť ku komunizmu? Dnes znie táto otázka, vtedy taká prijateľná, ako trochu neaktuálna. Pokiaľ sa vládcovia nových štátov chopia nejakej ideológie, táto má tendenciu spieť k populizmu.“¹ Tento postreh vyslovili Ghita Ionescu a Ernest Gellner presne pred štyridsiatimi rokmi. Je to dosť dlhá doba na to, aby „populizmus“ najprv zmizol a potom sa znovu objavil ako hlavný hráč globálnej politiky. A tak ako vtedy, ani dnes nemožno pochybovať o závažnosti populizmu.

Ale tak ako vtedy, ani dnes nie je nikomu jasné, čo to presne je. Zodpovedá tomuto názvu jeden fenomén?

Za posledného polstoročia bol termín „populizmus“ zvolený na opis ruských „narodnikov“ 19. storočia, neskôr prišiel ambiciózny pokus vystihnúť prostredníctvom „populizmu“ prchavú povahu politických režimov v krajinách tretieho sveta, kde vládli charizmatickí lídri. „Populizmus“ sa stal obľúbeným pojmom na opis latinskoamerickej politiky šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov. Premena v používaní tohto pojmu však znova len posilnila tvrdenie Isaiaha Berlina, že tento

---

¹ Ghita Ionescu a Ernest Gellner (eds.), *Populism: Its Meaning and National Character* (Populizmus; jeho význam a národný charakter), Londýn, 1969, 1.

pojem je prejavom Popoluškinho komplexu – topánka má tvar populizmu, ale nehodí sa do nej žiadna noha.

Nápadná na súčasnom používaní tohto termínu je však takmer nepredstaviteľná pestrosť politik a aktérov, ktoré sa pokúša pokryť. Nie je vari útokom proti zdravému rozumu pokus hodiť do jedného vreca Chávezovu ľavicovú bolívarovskú revolúciu a ideológiu a politiku súčasnej antikomunistickej vlády v Poľsku (článok pochádza z roku 2006 - *pozn. prekl.*)? A čo by nás mohlo zmiasť viac, než opísať ako populistické obe Berlusconiho vlády, ktoré donedávna viedli Taliansko, aj súčasný iránsky režim? Ale komentátori a politickí teoretici, ktorí vytrvalo používajú termín „populizmus“ ako spoločné priezvisko pre takých rozdielnych politických hráčov, majú čosi do seba. Jedine hmlisto a zle definovaný pojem ako „populizmus“ nám umožní poňať a reflektovať zásadnú transformáciu politik, ktorá sa deje na mnohých miestach sveta. Nejasne a zle definovaný pojem „populizmus“ nám umožní uchopiť povahu výziev, ktorým dnes čelia liberálne demokracie, tak, ako žiaden z dobre definovaných pojmov, ktoré sú dnes rozšírené. Tieto výzvy nevychádzajú zo vzostupu antidemokratických a autoritárskych alternatív, ale z nebezpečných mutácií v rámci samotných liberálnych demokracií.

Nový populizmus zjavne stratil pôvodný význam ideológie či vyjadrenia agrárneho radikalizmu. „Populizmus“ je zároveň príliš úzky a eklektický na to, aby predstieral, že je ideológiou na spôsob liberalizmu, socializmu či konzervativizmu. No rastúci záujem o populizmus zachytil hlavný trend moderného politického sveta – vzostup demokratického iliberalizmu.

Práve vzostup demokratického iliberalizmu nás trápí, keď hovoríme o rozšírení populistických revolúcií v Latinskej Amerike, o politickom zmätku v strednej Európe, či o politickej logike hlasovania proti európskej ústave vo francúzskom a holandskom referende. Nový populizmus nepredstavuje spochybnenie demokracie, ktorú chápeme ako slobodné voľby alebo ako vládu väčšiny. Na rozdiel od extrémistických strán tridsiatych rokov (fašisti, komunisti) noví populistí neplánujú zakázať voľby a zaviesť diktatúry. Noví populistí vlastne majú voľby radi a často v nich, žiaľ, víťazia. Stavajú sa však proti zastupiteľskej povahe moderných demokracií, ochrane práv menšín a obmedzeniu suverenity národa, ktoré sú zreteľnou črtou procesu globalizácie.

Keď dnes hovoríme o vzostupe populizmu, odvolávame sa na proces erózie liberálneho konsenzu, ktorý vznikol po skončení studenej vojny a na zvýšené napätie medzi demokratickou vládou väčšiny a liberálnym konštitucionalizmom ako dvoma základnými prvkami liberálnodemokratických režimov. Vzostup populizmu naznačuje pokles atraktívnosti liberálnych riešení na poli politiky, ekonomiky a kultúry a rastúcu obľubu politik vylúčenia.

Populistická situácia

Pokladať vzostup populistických strán za víťazstvo antidemokratických pocitov a postojov by bolo hlavným intelektuálnym prehreškom. V skutočnosti je vzostup populistických strán a postojov vedľajším produktom globálnej vlny demokratizácie, ktorej sme boli svedkami počas de-

väťdesiatych rokov. Globálny prieskum verejnej mienky „Hlas ľudu 2006“, ktorý viedol medzinárodný Gallupov ústav, ukázal, že 79% ľudí vo svete súhlasí s tým, že demokracia je najlepšou dostupnou formou vlády, ale zároveň sa len jedna tretina zhodne, že v ich krajinách vláda počúva hlas ľudu. Liberáli pôsobia tak ticho a zmätene pri odpovedi na populistickú výzvu práve kvôli tomu, že súčasných populistov nemožno charakterizovať ako antidemokratických.

V súčasnej mediálnej diskusii sa termín „populizmus“ vzťahuje najmä na emotívny, zjednodušený a manipulatívny diskurz, ktorý je nasmerovaný na najnižšie pudy ľudí alebo sa používa pri opise oportunistických politik s cieľom „kupovať si“ podporu ľudí. Je však v demokratickej politike zakázané pôsobiť na vášne ľudí? A kto rozhodne, ktoré politiky sú „populistické“ a ktoré sú „solidné“? Ako si všimol Ralf Dahrendorf, „populizmus pre jedného je demokraciou pre iného a naopak“.² A ak nevykonáme brechtovské gesto a neodstránime ľudí, populizmus je a zostane súčasťou politického terénu.

Jadrom populistickej výzvy nie je vzostup politických strán a hnutí, ktoré sa odvolávajú na „ľud“ proti domnelým zástupcom ľudu a ktoré tiež spochybňujú zavedené politické strany, záujmy a hodnoty. Populizmus taktiež nie je zaujímavý ako spôsob zobrazenia transformácie demokratického politického systému v Európe a nahradenia straníckej demokracie „demokraciou auditória“. Starou správou je populizmus ako synonymum postmodernej politiky, aj ako pokus opísať nových centristov, čo utiekli od tried-

nej a záujmovej politiky, a tiež ako úpadok politiky ideológie.

Jadrom populistickej výzvy je populizmus ako svetonázor, ktorý pokladá spoločnosť za úplne rozdelenú na dve homogénne a antagonistické skupiny, „nepoškrvený ľud“ proti „skazenej elite“, a ktorý zastáva postoj, že politika má vyjadrovať všeobecnú vôľu ľudu a že sociálna zmena je možná jedine ako radikálna zmena elít.

Jadrom populistickej výzvy je súčasný vzostup dvoch tendencií – vzostup populistického väčšinárstva a vzostup manipulativnosti zo strany elít. V tomto kontexte sú revolučný režim vo Venezuele, ktorý môže poslúžiť ako učebnicová ilustrácia Tocquevilovej idey tyranie väčšiny, i moskovský režim založený na antipopulistickej manipulácii, iba dvoma tvármi tej istej populistickej situácie. Populistický revolucionár v Latinskej Amerike si kladie za cieľ zabrániť skorumpovanej menšine, aby sa ešte niekedy vrátila k moci. Manažéri riadenej demokracie ruského štýlu používajú politický systém na to, aby zabránili nebezpečnej väčšine mať zastúpenie pri moci.

Stredoeurópska dilema

Na politické dilemy, ktorým dnes čelí stredná Európa, možno nazerať ako na modelový prípad nebezpečenstiev vzostupu demokratického iliberalizmu.

Formovanie veľkej populistickej koalície v Poľsku po voľbách v septembri-októbri 2005 bolo varovným signálom, že v stredoeurópskej politike sa uskutočňuje čosi

2 Ralf Dahrendorf, „Acht Anmerkungen zum Populismus“ („Osem poznámok ku populizmu“) in: *Transit* 25 (2003), 156-163.

čudné a neočakávané. Tento signál zaznel ešte hlasnejšie 14. júla, keď sa Jaroslav Kaczynsky – dvojča prezidenta Lecha Kaczynského – stal premiérom namiesto Kazimiera Marcinkiewicza, a keď sa spojil s Romanom Giertychom (ministrom školstva) a inými populistami v kabinete.

Slovenské voľby 17. júna 2006 a sformovanie novej vlády v Bratislave boli ďalšou známkou toho, že udalosti v Poľsku neboli náhodným prejavom poľskej výstrednosti, ale určitým trendom. Vládny kabinet, ktorý sa tam utvoril – neuveriteľná a neúnosná koalícia umiernených populistov Roberta Fica, extrémnych nacionalistov Jána Slotu a mečiaristov bývalého premiéra Vladimíra Mečiara – je osvetľujúcim príkladom nových trendov v stredoeurópskej politike. Predstavuje zmes antiliberálnych a ľavicových hospodárskych sľubov, z ktorých sa väčšina nikdy nezavedie, a konzervatívneho kultúrneho programu, teda všetko výrazy rastúcej neistoty a xenofóbie.

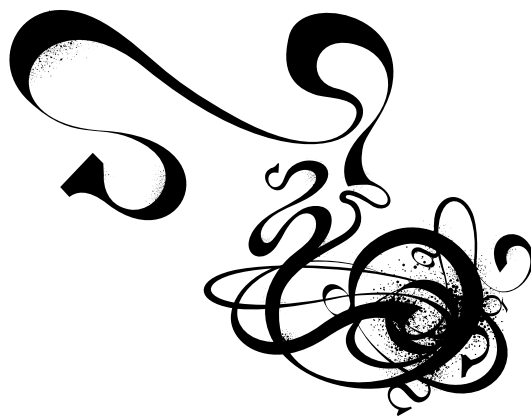
Nie je ťažké nájsť dôvody, pre ktoré proeurópski liberálni reformátori prehrali voľby – patria sem vysoká nezamestnanosť a rastúca sociálna nerovnosť. Zložitejšie je

vysvetliť, prečo boli jedinou dostupnou alternatívou populistu a polofašisti. Má tento problém korene v strednej Európe – alebo tkvie v samotnej demokracii?

V ten deň, keď Robert Fico zostavil svoju vládu, slovenský ústavný súd oznámil, že istý slovenský občan ho požiadal o anulovanie všeobecných volieb. Ponosovateľ vyhlásil, že republika zlyhala pri tvorbe „normálneho“ volebného systému a preto porušila ústavné právo občanov, aby sa im vládlo rozumne. Z pohľadu ponosovateľa volebný systém, ktorý môže viesť k nesúrodnej koalícii, akou je nová slovenská vláda, nemôže byť „normálny“.

Osamotený slovenský žiadateľ má čosi do seba. Právo mať rozumnú vládu môže protirečiť právu voliť. Toto liberálov na demokracii vždy znervózňovalo. Poverčivým myslím, ktoré poznajú prácu vplyvného liberála 19. storočia François Guizota (1787–1874), by sa naozaj mohli javiť, že sa reinkaroval do osoby slovenského občana, ktorý žiadal odpovede od ústavného súdu.

Práve Guizot so svojimi kolegami „doktrinármi“ použil všetku svoju výrečnosť na zdôvodnenie, že demokracia a dobré

vládnutie môžu koexistovať jedine v rámci režimu obmedzeného volebného práva. Podľa nich skutočným panovníkom nie je ľud, ale rozum. Teda o hlasovaní by sa malo hovoriť skôr v zmysle spôsobilosti ako práv. V 19. storočí sa spôsobilosť vykladala ako majetok alebo vzdelanie; právo voliť bolo priznané iba tým, čo mali správne vzdelanie alebo dostatočný majetok. V súčasnosti sa nikto otvorene nezasadzuje za obmedzenie volebného práva, ale istý rešpektovaný liberálny profesor v Poľsku nedávno navrhol, aby sa zaviedol test politickej zrelosti, ktorým by si voliči zaslúžili právo voliť. V prípade Putinovej riadenej demokracie nejde o to, aby sa obmedzil počet tých, ktorí majú právo voliť, ale aby sa obmedzil výber voľby. Kremľskí politickí technológovia spravujú politický systém, ktorý v praxi vylučuje možnosť, aby neželaná strana alebo kandidát vyhrali voľby.

Elity proti ľudu

Paradox súčasnej európskej politiky najlepšie formuloval Stephen Holmes, profesor práva na New York University, že kritickou je otázka: „Ako možno mať elity, ktoré sú legitímne globálne a lokálne zároveň?“ Európska politika zlyháva pri hľadaní odpovede. Byť dnes eurooptimistom chce odvahu a predstavivosť, obzvlášť po tom, čo sa stalo v Poľsku a na Slovensku.

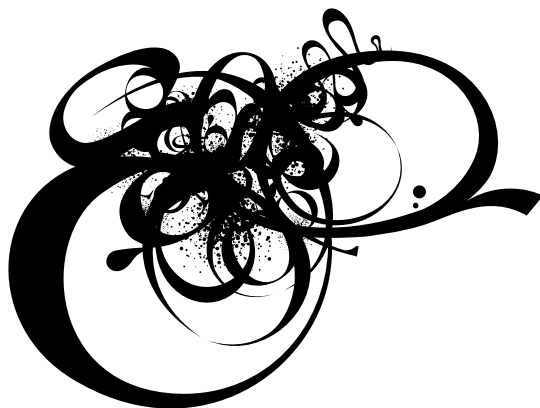
Znie to zvrátene, ale je to tak – v našej demokratickej epoche elity v Európe tajne snívajú o systéme, ktorý by nezodpovedných voličov zbavil sily narušiť právo na múdre vládnutie a na uskutočnenie tohto sna sú viac než pripravení použiť Európsku úniu. V tom istom čase je väč-

šina občanov presvedčená, že majú právo voliť, ale nie právo ovplyvniť rozhodovanie a kvôli tomu sa stavajú proti ďalšej integrácii Európskej únie.

V tomto zmysle je dnes stredná Európa „malým Francúzskom z roku 1847“, pred veľkou vlnou národno-ľudovej revolúcie z roku 1848. V roku 2006 sú hlavnými predstaviteľmi európskej politiky elity snívajúce o politicky korektnej forme obmedzenia volebného práva a ľudia, presvedčení o tom, že už žijú v režime s obmedzeným volebným právom.

Nové populistické väčšiny nevnímajú voľby ako príležitosť na výber medzi politickými možnosťami, ale ako revoltu proti privilegovanej menšine – v prípade strednej Európy sú nimi elity a Rómovia ako hlavní kolektívni „iní“. V rétorike populistických strán nie sú medzi elitami a Rómami skutočné rozdiely. Ani jedni ani druhí nie sú ako my, obidve skupiny lúpia a okrádajú poctivú väčšinu, jedni aj druhí neplatia také dane, aké by mali; a obidve skupiny podporujú cudzinci – obzvlášť ich podporuje Brusel. Antielitárske policy, ktoré boli dôležitým faktorom pri motivácii stredoeurópanov, aby podporili členstvo v EÚ, sa teraz obracajú proti EÚ. Prieskumy verejnej mienky ukazujú, že kým v procese vstupu mala väčšina verejnosti sklon vnímať Brusel ako spojenca pri kontrole svojich skazených elít, dnes, keď sú tieto krajiny v EÚ, sa Brusel vníma ako spojenec elít pri snahe vyhnúť sa demokratickému skladaniu účtov.

Výsledkom je politika, kde sa populističtá stávajú otvorene antiliberálni a elity tajne antidemokratické. A toto je reálne nebezpečenstvo populistického momentu. V dobe populizmu sa hlavný konflikt politiky neodohráva medzi ľavicou a pravicou,

medzi reformátormi a konzervatívcami, štrukturálny konflikt je medzi elitami, ktoré sú čoraz väčšími podozrievavé voči demokracii, a rozhnevanou verejnosťou, ktorá je čoraz viac antiliberálna. Protikorupčná, protiteroristická a anti-americká politika, to sú len tri prejavy novej politiky populizmu.

Hrozivá podobnosť medzi týmito tromi diskurzmi, ktoré formujú dnešnú globálnu politiku, bije do očí. Všetky tri sú „prázdne škatule“, ľahko sa plnia hmlistými úzkosťami a cynicky navrhnutými politickými stratégiami, každá je odpoveďou na rastúci rozdiel medzi elitami a verejnosťou a každá je príznačná pre politický svet, v ktorom demokracia nemá ideologickú alternatívu, ale mnohí sú rozčarovaní z toho, čo im demokracia dokáže priniesť.

Západná liberálna demokracia si osvojila jednoznačné stanovisko pri podpore protikorupčného programu, ktorým sa usiluje usmerňovať antielitárske sentimenty za účelom podpory demokracie a ekonomického liberalizmu. Liberálne demokracie sa pokúsili presvedčiť ľudí, že problémom sú skorumpované vlády.

Čo sa týka terorizmu, Washington dovolil pochybnú, ale užitočnú vládu, aby

svojich domácich oponentov vyhlásila za teroristov a obmedzila občianske práva výmenou za podporu globálnej „vojny proti teroru“.

V prípade antiamerikanizmu sa skorumpované a iliberálne vlády snažia získať legitimitu presvedčaním znechutennej verejnosti o tom, že Spojené štáty sú príčinou všetkého, čo sa kazí v ich vlastných krajinách a vo svete.

Liberálna demokracia je ohrozená v politickom kontexte, v ktorom štrukturálny konflikt prebieha medzi „elitami“ a „ľudom“ a kde „prázdnota“ politického odkazu nie je príťažou, ale hlavným prínosom. Súčasná generácia európskych liberálov je vzdelaná v politickej tradícii, ktorá nesprávne (tak v historickej, ako aj v teoretickej rovine) stavia na tom, že antiliberálne strany sú aj antidemokratické. Toto už neplatí. Skutočnou výzvou, ktorej dnes čelí liberálna demokracia, je vzostup demokratického iliberalizmu. Liberáli sú odsúdení bojovať na dvoch frontoch – proti populistom a proti liberálom vystrašeným z demokracie.

z anglickej verzie preložil Andrej Čierny